

Tietolipas 299

Unohtuneet kirjoitukset

Katoaminen kirjallisuushistoriassa

Toimittaneet

Sari Kivistö, Katariina Kärkelä,

Erika Pihl ja Isa Välimäki



Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran nimeämien
asiantuntijoiden tarkastama.



SKS:n julkaisujen kokoelma
kuuluu Unescon kansalliseen
Maailman muisti -rekisteriin.

Tietolipas 299

© 2025 Sari Kivistö, Katariina Kärkelä, Erika Pihl, Isa Välimäki ja SKS

Kansi: Eija Hukka | Sarja-asu: Emmi Kyytsönen
Taitto: Sisko Honkala | Sarja-asu: Markus Itkonen

ISBN 978-951-858-964-1 (nid.)
ISBN 978-951-858-965-8 (EPUB)
ISBN 978-951-858-966-5 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)
ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.299>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0
International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)



Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/tl.299>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.



PunaMusta Oy, Turenki 2025

Sisällys

Johdanto kirjallisuuden unohtumisen ja katoamisen tutkimukseen 9

Sari Kivistö, Katariina Kärkelä, Erika Pihl ja Isa Välimäki

I UNOHTUMINEN JA KATOAMINEN KIRJALLISUUSHISTORIASSA

”Paperikorien tyly unohdus”

Unohtumisen metaforat sanomalehtiarkistossa 42

Sari Kivistö

Kirjallisuuden keskiöstä katveeseen

Määrällinen katsaus tilannerunouden vaiheisiin 79

Eeva-Liisa Bastman

Professoriromaanista tuotantoromaaniin

Unohdettujen lajien historiaa, typologiaa ja keskeisiä edustajia 116

H. K. Riikonen

II KIRJAILIJOITA KAANONIN REUNOILTA

Kuin surmaisi päivänkorenon

Volmar Lindmanin historialliset romaanit 1800- ja
1900-luvun vaihteen kirjallisuuskritiikissä 166

Erika Pihl

Pikkukaupungin professori Johan Kraftman

Tiedon tuottamisen paikat ja unohtumisen kysymys
1700-luvulla 204

Ella Viitaniemi

Émilie du Châtelet'n *Vapaudesta* 1700-luvun unohtuneena
tekstinä

Filosofis-historiallinen luenta 229

Jan Forsman ja Jani Hakkarainen

III KESKIAJAN KADOTTAMAT

Kerettiläisten kirjat

Lukemisen käytännöt ja eletty usko keskiajan

Languedocissa 258

Saku Pihko

Himokkaan munkin passio

Kuka muistaisi keskiajan parodisen Raamattu-centon? 286

Ville Vuolanto

Keskiajan bestiaarit

Suosituksen tekstilajin hidas katoaminen ja eläinkertomusten
jatkumo 317

Nelli-Jasmin Järvelä

IV KUVITELLEN MUISTETUT

Profetia kirjallisuutena

Sibillan Ennustus-kirjan vaiheet Ruotsin vallan ajoista
2000-luvulle [360](#)

Päivi Mehtonen

Kansallissankari, jota ei koskaan ollut

Fale Bure ja Johannes Bureuksen genealogiset
muistiinpanot [395](#)

Tiina Miettinen

Upoksiin painunut immram

Keskiajan immram-kertomusten kaiku modernissa
fantasiassa [422](#)

Katariina Kärkelä

Kirjoittajat [451](#)

Abstract [455](#)

Asiahakemisto [456](#)

Henkilöhakemisto [460](#)

Johdanto kirjallisuuden unohtumisen ja katoamisen tutkimukseen

Sari Kivistö

 <https://orcid.org/0000-0002-9565-9291>

Katariina Kärkelä

 <https://orcid.org/0009-0007-2461-2676>

Erika Pihl

 <https://orcid.org/0000-0002-8976-7042>

Isa Välimäki

 <https://orcid.org/0000-0003-2909-6790>

Ranskalainen kirjailija ja filosofi Maurice Blanchot kirjoitti teoksessaan *Kirjallinen avaruus* (2003 [1955]) unohtumisen tuomasta turvasta kirjojen maailmassa. Unohtunut kaunokirjallinen teos voi parhaimmillaan hyötyä hyljeksinnästä ja ”löytää tuomiostaan tilan, jossa se pysyy säilössä” (2003, 173). Blanchot jatkaa, että teos voi painua ”kirjastojen helvettiin” ja kadota ”tulen poltteeseen tai unohduksen haaleuteen” (mt.) mutta saada tästä loitontumisestaan uutta voimaa ja kestoä, joka on alkusysäys teoksen ajattomuudelle.

Samantapaisten unohduksen kannattelevan efektin tuo esiin Carlos Ruiz Zafón suositussa mysteeriromaanissaan *Tuulen varjo* (2001). Romaanissa unohtuneiden kirjojen hautausmaa on paikka, jossa käytöstä pois jääneet niteet odottavat ikuisesti vielä mahdollisia tulevia lukijoita. Jokaisella ajan virtaan kadonneella kirjalla on sielu, joka koostuu sen kirjoittajan ja aiempien lukijoiden sieluista. Näistä lukijoista, heidän unelmistaan ja sivuilla lipuvista katseistaan, kirjan sielu kasvaa ja vahvistuu, kunnes se jonain päivänä löytää kenties uuden sielun lehdilleen. Samalla katoamisessa on lohdullisia piirteitä, sillä mikään kerran ollut ei katoa kokonaan. Voiko yksittäinen teos tai jopa kokonainen kirjallisuuden laji siis palata manan majoilta takaisin elämään?

Kirjamme hahmottelee valikoitujen esimerkkien avulla yksittäisten teosten ja kokonaisten kirjallisuuden lajien eli genren

katoamisen ja unohtumisen muotoja, prosesseja ja syitä historian eri vaiheissa. Lähestymme aihetta analysoimalla myös historian hämmäntävällä tai toisella unohtuneita kirjoittajia, joiden kirjalliset tuotannot näyttäytyvät nykykontekstissa uudessa valossa. Kysymme, miten kirjallisen kentän sisäiset muutokset, laajemmat kulttuuriset ja yhteiskunnalliset kehityskulut tai historian tapahtumat ovat vaikuttaneet kirjallisuuden säilymiseen ja kulttuuriseen haavoittuvuuteen. Kirjallisuushistoriassa on nostettu esiin unohtuneita kirjailijoita ja tutkittu esimerkiksi sensuuria aktiivisen unohtamisen muotona, mutta unohdusta erityisenä linssinä kirjallisuushistorian muotoutumiseen ei ole laajasti hyödynnetty, vaikka kotimaisen kirjallisuuden kentällä esimerkiksi Juri Nummelin on aiemmin teoksissaan *Unohdetut kirjailijat 1–2* (2007a-b) ja *Roskakirjallisuuden lyhyt historia* (2017) nostanut monipuolisesti esiin kotimaisesta kaanonista syrjäytettyjä kirjailijoita ja kirjallisia ilmiöitä. Miltä kirjallisuushistoria siis näyttää, jos katsomme sitä unohduksen läpi?

Teoksemme kiinnittyy yhtä lailla unohtumisen kuin katoamisenkin toisiinsa limittyviin ilmiöihin. Kirjan luvuissa erilaisina painopiste- ja näkökulmaeroina ilmenevä rajanveto katoamisen ja unohtumisen välillä perustuu pitkälti ontologisiin prosesseihin ja niiden osapuoliin: avainkysymys on, kenelle unohtuminen ja katoaminen todella tapahtuvat. Intuitiivisesti ajatellen katoaminen – etenkin materiaaliin, konkreettisiin seikkoihin palautuvana ilmiönä – tapahtuu hävinneelle oliolle itselleen, kun vaikkapa antiikin papyrusten lehdet vuosisatojen kuluessa maatuvat kosteudessa kuin ruumis tai kuorolyriikan musiikki ja tanssi katoavat kaukaisuuteen. Unohtuminen puolestaan tarvitsee tiedostavan subjektin, kollektiivisen kulttuurisen muistin tai yksittäisen lukijan, ja aukon tämän muistissa. Kirjoitukset unohtuvat, kun esimerkiksi kaanonin muodostus tai tutkimuksen puute hävittää ne yleisön muistista, ja tekstit jäävät kirjastojen lukittuihin kaappeihin tai maanalaisten kirjavarastojen syövereihin. Juuri unohtamiseen nivoutuvat myös monet kirjallisuushistorian merkittävimmistä eettisistä kipupisteistä: vähemmistöjen ja pienten kielialueiden kirjallisuudet ovat yhä vaarassa jäädä jalkoihin (vrt. Mikkola 2021). Unohtuneita uhkaa katoaminen, kun

säilymiseen ei panosteta eikä olemassaoloa tiedosteta. Katoaminen ei kuitenkaan aina ole lopullista. Aiemmin kadotettuja teoksia voidaan löytää uudelleen, jolloin ne siirtyvät unohtuneiden joukosta jälleen tunnettujen teosten joukkoon.

Länsimaisen kirjallisuuden kaanon – erityisen merkittävänä pidettävien kirjailijoiden ja teosten joukko (ks. esim. Bloom 1996) – on pitkään rakentunut vaillinaisesti erilaisten vähemmistöjen kustannuksella. Kirjallisuushistoriat synnyttävät ja vahvistavat kaanoneita, mutta voivat myös purkaa niitä tuomalla tietoisuuteen vaihtoehtoisia historioita. Käsillä olevassa kirjassa katsomme monitieteisestä näkökulmasta erilaisten kaanoneiden läpi sinne, minkä valtavirta on ajan mittaan jättänyt taakseen. Kirjailijoiden, tuotantojen ja tieteenalojen vakiintuneiden arvostusten takaa löydämme instituutioiden säätelemiä kohtaloita myöhäisantiikista modernille ajalle. Laajan historiallisen repertoaarin avulla avaamme unohtumisen ja katoamisen prosesseja ja niihin vaikuttaneita tekijöitä, niin että jokainen luku kerryttää ymmärrystä kirjallisen haavoittuvuuden muodoista ja niiden tutkimisen mahdollisuuksista. Unohduksen vastapainona tarkastelemme erilaisten tekstilajien kestävyyttä, ja siten aikakausien rajat ylittävää menneisyyden läsnäoloa. Kirjamme osallistuu näin kirjallisuushistoriallista tutkimusta ja kaanonin koskevia käsityksiä uudistavaan kehitykseen, jota on pyritty käynnistämään kirjallisuuden ja kulttuuriperinnön kentällä (esim. Hämäläinen & Tarkka 2022).

Kirjamme kohdelukijoina ovat kirjallisuushistoriasta ja historiallisista aineistoista kiinnostuneet tutkijat, opiskelijat ja laajempi lukijakunta. Keskitymme unohtuneiden tekstien tutkimukseen ja tarjoamme samalla lukijoille välineitä vastaavan tutkimuksen tekemiseen omien aineistojensa parissa eri tieteenaloilla. Yhteisessä lähestymistavassamme painottuvat yhtäältä tekstilähtöisyys, toisaalta unohtuminen kulttuurihistoriallisena ilmiönä: pyrimme ymmärtämään unohtumisen ja katoamisen prosesseja erilaisten instituutioiden ja kirjallisten virtausten kontekstissa niin akateemisten, uskonnollisten kuin kaunokirjallistenkin tekstien maailmassa. Kaikki luvut kohdistuvat kiinnostaviin tutkimattomiin teksteihin

ja lajeihin. Ne vastaavat omasta näkökulmastaan seuraaviin kysymyksiin: Miten kirjallisuuden unohtumista voidaan tutkia? Millaisia menetelmiä tutkijat käyttävät tarkastellessaan kadonneita tai unohtuneita lajeja, kirjailijoita tai teoksia? Millaista ylipäätään on tutkijan työskentely hävinneiden kirjallisten aineistojen parissa?

Katoavaisten lajien tutkimus

Lähtökohtanamme kirjallisuushistorian tutkimiselle on havainto, että kirjallisuushistoriaa kirjoitetaan yleensä jäljelle jääneiden teosten näkökulmasta, vaikka historia on täynnä erilaisia katoamisen tapoja – tuhoutuneita käsikirjoituksia, hylättyjä kirjaprojekteja, kirjoittamattomia teoksia tai vanhentuneiksi tuomittuja lajeja. Katoaminen on ruokkinut kirjailijoiden mielikuvitusta, ja aihetta on käsitelty kaunokirjallisuudessa useissa teoksissa. Esimerkiksi yhdysvaltalaisen Julia Alvarezin maagista realismia edustavassa romaanissa *The Cemetery of Untold Stories* (2024) päähenkilö polttohaudaa kaikki keskeneräiset käsikirjoituksensa ja muistiinpanonsa pienelle perimälleen maatilkulle Dominikaanisessa tasavallassa. Kaksi viimeistelemätöntä käsikirjoitusta kieltäytyy kuitenkin syttymästä tulleen, ja niiden henkilöt heräävät eloon kertomaan oman tarinansa.

Kirjallisuushistoria tuntee myös lukuisia tarinoita todellisista teoksista, jotka erilaisten sattumusten myötä eivät ole koskaan päätyneet lukijoiden käsiin – ajatellaan vaikkapa Ernest Hemingwayn Pariisin rautatieasemalla kadonnutta käsikirjoitussalkkua, Nikolai Gogolin lehti lehdeltä omin käsin polttamaa *Kuolleiden sielujen* jatko-osaa tai Sylvia Plathin kirjallisen jäämistön ja toisen romaanin salaperäisiä vaiheita hänen kuolemansa jälkeen. Kanadalainen kirjailija Anne Michaels kirjoitti holokaustia käsittelevässä teoksessaan *Fugitive Pieces* (1996), että niin kauan kuin muistamme vaikkapa kadotetun maan, voimme tehdä siitä kartan. Samalla lailla kertomalla tarinoita kadonneista kirjoista niiden muistoa pidetään yllä ja ne keksitään ikään kuin uudelleen.

Yleisesti ottaen katoaminen on kiinnostava ilmiö myös siksi, että se luo aktiivista tilaa, jossa lukijat ja tutkijat voivat osallistua kirjalliseen kaanonista ja kulttuurisesta muistista käytävään keskusteluun analysoimalla katoamisen jättämää aukkoa. Aukot ja ellipsit luovat läsnäolon ja poissaolon jännitettä piirtämällä esiin sitä hiljaisuutta, josta historialliset lähteet nousevat näkyviimme vajavaisina ja valmiina tulkinnoillamme täydennettäväksi (vrt. Braune 2013; Kivistö 2023). Katoamiseen ovat vaikuttaneet historiassa eri tekijät. Kirjallisen maun ja lukutaidon muutosten sekä klassisen kielitaidon ja suullisen kulttuurin murtumien lisäksi hävityksen voimia ovat olleet esimerkiksi maallistuminen, globalisaatio, modernistuminen ja teknistyminen. Myös suuntauksissa tai kaanonissa tapahtuneet käänteet, eettisen ympäristön muutokset sekä markkinoiden ja talouden vaihtelut ovat ohjailleet kirjojen kohtaloita.

Kirjojen ja muiden painotuotteiden elämänvaiheita tutkitaan kirjahistorian alalla. Se tarkastelee kirjaa materiaalisena esineenä, kulttuurisena ilmiönä ja tiedonvälityksen välineenä esimerkiksi bibliografisten ja sosiologisten menetelmien avulla. Kadonneiden kirjojen tutkimus on kirjahistorian kehittyvä kansainvälinen tutkimussuunta, joka on keskittynyt esimerkiksi yksittäisten tuhoutuneiden kirjojen vaiheisiin tai kirjastojen rooliin tekstien säilyttämisessä tai katoamisessa. Esimerkiksi Flavia Brunin ja Andrew Pettegreen toimittama teos *Lost Books* (2016) esittelee kirjahistorian metodisia periaatteita, kadonneita inkunaabeleita, sensuurin toimintaa eri maissa, yksittäisiä kiellettyjä kirjoja, tuhoutuneita kirjakokoelmia sekä sotien vaikutusta kirjojen katoamiseen. Tällaisia ovat esimerkiksi toisen maailmansodan pommituksissa tuhoutuneet saksalaiset kirjastot ja natsi-Saksan miehittämässä Puolassa järjestetyt kirjavriot. Thomas Hayen teos *Verlorenes Mittelalter* (2016) puolestaan kartoittaa keskiaikaisen kirjallisen perinteen tyrehtymisen muotoja (vrt. myös Wilson 1952). Hayen tutkimus valaisee kadonneiden teosten jäljittämässä käytettäviä arkistolähteitä, luostarien merkitystä käsikirjoitusten kopioinnin ja perinteen valikoinnin paikoina sekä keskiaikaisten teosten katoamiseen vaikuttaneita syitä

esimerkiksi laji- ja periodikohtaisesti. Käsikirjoituksiin saattoi ilmestyä kirjurien tekemiä poistoja, lisäyksiä tai sanaselityksiä, mitä myöhempi tekstikritiikki on pyrkinyt korjaamaan etsiessään mahdollisimman alkuperäistä sanamuotoa. Nämä entisöintitoimet ovat tuottaneet modernien tekstieditioiden pintaan omanlaistaan katoamisen arpikudosta – hakasulkeita, kysymysmerkkejä ja kursivointeja. Luostarikirjastojen vilkkaasta kopiointityöstä huolimatta niiden kokoelmiin saattoi myös kadota teoksia ja niiden uumenissa säilyä salaa sellaisia käsikirjoituksia, joista ei ollut koskaan pyyhitty pölyjä.

Yksittäisten teosten katoamiseen on monia syitä, kuten tulipalot, sodat, sattuma tai (itse)sensuuri, mutta mitä syitä on kokonaisen kirjallisuuden lajien katoamiseen? Kirjahistoriallinen tutkimus on osoittanut, että katoaminen on usein lajikohtaista. Esimerkiksi Alexandra Hillin (2018) tutkimus varhaisen uuden ajan alun kirjapainotoiminnasta Lontoossa näyttää, miten lukijoiden ahkerasti lehteilemät niteet, kuten aapiset tai virsikirjat, kuluivat vuosien varrella lukukelvottomiksi. Monet kadonneet teokset ovat olleet halpaa tilapäiskirjallisuutta, kuten balladeja, uutisia, uskonnollisia tekstejä tai viihdekirjallisuutta. Näitä tekstejä painettiin eniten, mutta vanhat painokset ovat voineet kadota juuri siksi, että ne olivat suosittuja, kun taas harvinaisemmat latinankieliset niteet ovat voineet säilyä hyväkuntoisina sen vuoksi, että niitä on säilytetty kirjastoissa ja luettu vain vähän.

Kirjahistoriallisen katoamisen tutkimuksen kohteena ovat olleet halpa käyttökirjallisuus ja kirjat, jotka kyllä painettiin mutta joista ei ole enää kappaleita jäljellä. Olennaisena tutkimuskysymyksenä on se, miksi jotkut kirjat säilyvät ja toiset eivät. Tässä teoksessa kirjojen lajikohtaista materiaalista katoavaisuutta sivuaa esimerkiksi Päivi Mehtonen, jonka luku profetian poetiikasta ja *Sibillan Ennustus-kirjan* uusintapainoksesta paneutuu profetiakirjallisuuden traditioon ja retoriikkaan mutta valottaa lyhyesti myös kirjallisuuden säilymisen aineellisia ehtoja. Teoksen 1700-luvulta peräisin olevat suomennokset olivat käsin laadittuja, ja myöhemmistä, painetuisista versioista julkaisutiedot eivät ole säilyneet: suurissa määrin sekä

painettu että luettu populaarikirjallisuus oli kirjaimellisesti *kulutettua*, käytössä kärsinyttä ja hävinnyttä.

Halvan tilapäiskirjallisuuden ohella muukin tilannesidonnainen tai yksityisessä käytössä ollut kirjallisuus on osoittautunut erityisen haavoittuvaiseksi yhteisöllisten ja kulttuuristen muutosten edessä. Hiipuneesta tilannesidonnaisesta kirjallisuudesta esimerkkejä tarjoaa tässä teoksessa Eeva-Liisa Bastmanin arkistotutkimukseen perustuva luku. Se tarkastelee romantiikan murroksen myötä väheksytyksi muuttunutta tilannerunoutta kotimaisen kirjallisuuden kontekstissa tutkimalla julkaistun tilannerunouden määrän muutoksia 1600-luvulta 1800-luvulle. Kuten Bastmanin luku osoittaa, länsimainen kirjallisuus on liittynyt varhaiselle uudelle ajalle saakka läheisesti henkilöiden elämänvaiheisiin, perhejuhliin ja tiettyihin yhteisöllisiin tilaisuuksiin, mutta sittemmin monet tilannesidonnaisen kirjallisuuden lajit ovat kadonneet tai yksittäiset tekstit painuneet suurten kokoelmien uumeniin.

Bastmanin mukaan katoaminen on useimmiten määrällinen prosessi, mikä voi vaikuttaa sen tutkimisen menetelmiin. Lajien katoamista voidaan tutkia monilla digitaalisilla menetelmillä, joita viimeaikainen kirjahistoriallinen tutkimus on kehittänyt esimerkiksi yksittäisten kadonneiden teosten tai painosten jäljittämiseen (ks. Bruni & Pettegree 2016). Kirjahistoria on käyttänyt tilastollisia menetelmiä paikallisten tai kokonaisten aikaperiodien kadonneiden teosten numeraaliseen tarkasteluun esimerkiksi kirjastojen koelmatietojen metadatta tutkimalla (ks. Dominowska ym. 2019). Tutkimuksen apuna voivat toimia myös kirjakauppojen dokumentit ja kustantajien kirjaluettelot, erilaisten myyntilistojen vertailu, perukirjat, huutokauppaluettelot ja niitä perkaavat perinteiset bibliografiset arkistotyön metodit. Kokonaiset kirjastotkin voivat kadota (ks. Raven 2004), ja yksi mahdollisuus havainnollistaa katoamisen prosesseja on rekonstruoida yksittäisten kirjastojen tai keräilijöiden historiallisia kokoelmia, jotta kokonaisuuksia ja käyttöä voidaan hahmottaa. Varhaisen kirjakulttuuriin tietokannoista huomionarvoinen on The Universal Short Title Catalogue (USTC),

joka pyrkii kokoamaan kaiken Euroopassa painetun kirjallisuuden tiedot kirjapainotaidon alusta 1700-luvun alkuun. Tietokanta sisältää myös luettelotiedot yli 170 000 kadonneesta kirjasta, joista ei ole löydetty yhtään säilynyttä kappaletta.

Digitaalinen tutkimus esittää tutkimuskysymyksiä pitkän aikavälin muutoksista tai kansainvälisistä virtauksista. Suurten tilastojen käsittelyn mahdollistavat digitaaliset menetelmät antavat arvokasta tietoa pimentoon jääneiden tekstien määristä ja verkostoista. Näiden menetelmien ja tutkimuskysymysten tueksi ehdotamme tässä kirjassa tulkinnallisempaa ja kulttuurihistoriaa painottavaa lähestymistapaa. Määrällisten kysymysten sijasta suurin osa kirjan luvuista tarkastelee syvemmin yksittäisten unohtuneiden lajien ja kirjailijoiden kohtaloita sekä tutkijan tutkimusprosessia osana metodologista työtä kirjallisen unohtumisen ja vanhojen tekstien löytöpaikkojen parissa. Kirjallisuus ymmärretään teoksessa laajasti, niin että se kattaa kaunokirjallisuuden ohella myös asiatekstejä. Ajatuksemme on, että asiakirjat eivät tarjoa suoraa pääsyä menneisyyteen, vaan tarvitaan lähdekritiikkiä, kontekstin analyysiä ja lähteiden tulkintaa, jossa tekstianalyttiset työkalut ovat tärkeitä.

Eri alojen tutkijat kykenevät havaitsemaan omilta erityisalueiltaan täsmällisiä historiallisia katveita, joiden löytämiseen ja valottamiseen tarvitaan yksilöllisesti syventynyttä tutkijan panosta. Tällaisiin pieniin tai vaikeasti tavoitettaviin tutkimusaukkoihin, joissa unohtumiseen kytkeytyy myös inhimillisiä motiiveja, eivät laajempia kaaria hahmottavat tai uuden teknologian avulla yksittäistapauksia esiin nostavat menetelmät välttämättä ulotu. Siksi digitaalisten menetelmien rinnalle tarvitaan unohtuneiden tekstien ja tekstilajien tapaustutkimuksia, joissa tutkija pohtii tutkimuksen alkuvaiheista alkaen aktiivisesti kirjallisuushistoriallisen unohtumisen prosesseja. Valitsemamme tulkinnallinen lähestymistapa johtuu myös kirjamme lukujen ja niiden kirjoittajien monialaisuudesta: yhtenä pyrkimyksenämme on löytää sekä kirjallisuudentutkimuksen, historian että filosofian alojen näkökulmista käyttökelpoisia tapoja, joilla voidaan käsitellä unohtumisen ja katoamisen prosesseja yhteisessä keskustelussa.

Muistava ja unohtava arkisto

Antropologi Marc Augé pohtii unohduksen ja unohtamisen filosofista, kulttuurista ja metodologista roolia teoksessaan *Oblivion* (2004). Unohdus ei ole pelkkä muistin vastakohta vaan keskeinen ainesosa ja liikkeelle paneva voima inhimillisen muistin ja muistamisen ilmiöille. Augén mukaan muisti itsessään tarvitsee unohdamista: jotta ylipäättään voisimme palata muistamaan valikoituja osia kaukaisemmasta menneisyydestä, meidän on unohdettava tuoreempaa menneisyyttä. Emme voi muistaa kaikkea mennyttä, joten on kiinnostavaa havainnoida, mistä seikoista jää unohtamisen myötä muistoja, jälkiä tajuntaamme. Augén mukaan unohdus muovaa muistojamme kuin meri, joka ajan saatossa muotoilee rannikon ääriviivoja. Siten unohduksen huomioiminen yksilöllisten ja kollektiivisten muistijälkien rinnalla syventää aina ymmärrystä kohteestaan.

Muistamisen ja unohtamisen tutkimukseen erikoistuneen Aleida Assmannin (2008, ks. myös Karhu 2022) mukaan unohtuminen voi olla aktiivista unohtamista ja tuhoamista, jollaista saamme todistaa usein esimerkiksi sotien tai sensuurin yhteydessä, ja jota myös dystopiakirjallisuus kirjarovioineen on muistettavasti kuvannut. Aktiivinen sensuuri on kohdistunut joillain tavoilla epäilyttävinä pidettyihin teoksiin – syyt ovat historian kuluessa vaihdelleet moraalisesta säätelystä poliittisiin ja uskonnollisiin. Tässä kirjassa Saku Pihko keskittyy aktiivisen unohtumisen muotoihin tarkastelemalla keskiajalla harjoitettua kerettiläisten kirjojen sensuuria sekä kirjallisuuteen ja lukemiseen kohdistunutta vallankäyttöä Ranskan Languedocissa, inkvisitiotoiminnan sydämessä. 1200- ja 1300-luvuilla Languedocin alue nykyisessä Etelä-Ranskassa oli eräs inkvisitiotoiminnan polttopisteistä, ja sieltä on säilynyt paljon inkvisitioihin liittyviä lähteitä. Pihko osoittaa, miten hegemoniaansa vaalineet tahot pyrkivät rajoittamaan itselleen epämieluisien tekstien levikkiä ja lukemista. Yksittäisten tekstien kadotessa myös monet niihin kiinnittyneet historialliset tapahtumat ja käytännöt ovat jääneet myöhemmiltä tutkijoilta pimentoon.

Aktiivisen unohtamisen rinnalla kulkevat lukuisat passiivisen unohtamisen prosessit, joissa tekstit ja teokset hajoavat ja katoavat menneisyyteen ilman intentionaalisia pyrkimyksiä niiden tuhoamiseen. Sari Kivistön luku syvenyy metaforiseen kieleen, jota tällaisista unohtumisen prosesseista on historiassa käytetty. Tällöin kyse ei ole välttämättä materiaalisesta tuhosta vaan teosten lipumisesta pois yleisön parista huomion marginaaleihin tai vaikkapa tekstien unohtumisesta pöytälaatikoihin tai rakennusten vinteilille. Kirjojen unohtumista ja katoamista tarkastellaan luvussa osana ihmisten elettyä elämää, jossa kirjan hukkuminen on hyvin arkista. Hukatujen esineiden ohella jokaiselle tuttu kirjallisuuden unohtumisen muoto lieenee hajamielinen lukeminen eli se, että välillä on vaikea muistaa, onko jotain tiettyä teosta koskaan lukenutkaan. Pierre Bayard mainitsee teoksessaan *Miten puhua kirjoista joita ei ole lukenut* (2008) mieleen painumattomien teosten lisäksi muitakin vain etäisesti muistettuja teoksia, kuten sieltä täältä selaillen luetut kirjat tai muiden mielipiteistä etäisesti tutut teokset.

Assmann (2008, 98) toteaa, että kuten unohtamisella, myös muistamisella on aktiivinen ja passiivinen puoli. Aktiivinen muistaminen kannattelee sukupolvet ylittäviä kaanoneita ja ulottaa menneisyyden nykyaikaan, kun taas passiivinen muistaminen ylläpitää menneisyyttä arkistoissa tutkijoiden tulevaa mielenkiintoa varten. Muistiorganisaatiot – kirjastot, arkistot, museot – tallentavat yhteistä kulttuuriperintöä säädös- ja päätösperäisesti (esim. Vilkuna 2007, 28–29) sekä yksityishenkilöiden vapaaehtoisuuteen perustuvien lahjoituksin (esim. Kostet 2007, 153). Ne ovat siis avainasemassa tuottaessaan ja säilyttäessään yhteiskunnassa kollektiivista muistia (vrt. Hupaniitti & Peltonen 2021). Niiden historia on kuitenkin myös menetyksen historiaa, sillä lopulta muistiorganisaatiot voivat tarjota vain valikoituja ja tulkittuja fragmentteja ja lähteitä suuremmista kokonaisuuksista. Kirjamme luvuissa valotetaan sekä systemaattisempaa arkistotutkimusta että digitaalisten arkistojen mahdollistamaa kerronnallisuutta (vrt. Brockmeier 2015) vaihtoehtoisina lähestymistapoina unohduksen tutkimiseen.